

O TINU UJEVIĆU I WALTU WHITMANU

Uz dva Ujevićeva prijevoda

NEVENKA KOŠUTIĆ - BROZOVIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 820(73).03:886.2.09
Izvorni znanstveni rad

Prilmljeno: 1984-10-31

U svojim istraživanjima prevodilačkoga rada opusa Tina Ujevića (1891—1955), najvećega hrvatskog lirskog pjesnika međuratnoga razdoblja i jedne od ključnih figura cjelokupne hrvatske književnosti 20. st., a ujedno i najplodnijeg hrvatskog prevodioca Whitmanove poezije do danas, autor se u ovoj studiji osvrće i na sudbinu Whitmana u Hrvatskoj uopće (dopunjujući i korigirajući neke podatke ranijih istraživača), kao i na odnos Ujević — Whitman posebno.

U prilog svojemu uvjerenju da su Ujevićevi prijevodi Whitmana, iako nastali tek oko god. 1950, ipak plod dugogodišnjega neprekidnog i intimnog drugovanja s Whitmanovom poezijom, autor analizira i dva Ujevićeva usputna prijevoda, koja su izmakla pažnji dosadanih istraživača.

Prvi prijevod predstavlja jedan amalgam Whitmanovih stihova, koje je posredstvom francuskoga teksta Ujević inkorporirao u svoj članak o Vivekanandi god. 1930, i interesantan je prvenstveno kao prvi Ujevićev zahvat u prevodenju Whitmana.

Drugi tekst, koji donosi vrlo točan i uspio prijevod jednoga odlomka iz »Song of Myself« (47, 10—28), nastao je i objavljen u okviru Ujevićeve poliglotske korespondencije s Danilom Čorkom god. 1950, a zaslužuje osobitu pozornost jer predstavlja do danas prvi u svijetu registrirani prijevod Walta Whitmana na klasični latinski.

Kada se godine 1951. u knjižarskim izlozima pojavilo prvo i dosad jedino hrvatsko izdanje *Vlati trave*, taj je skroman i po mnogočemu ne najsretniji izbor iz Whitmanove poezije u prijevodu Tina Ujevića predstavljao značajan događaj i u hrvatskom kulturnom životu, gdje se prisutnost Whitmanova osjećala već više od pol stoljeća, i u opusu samoga Ujevića, koji je s Whitmanom duhovno drugovao otprilike isto toliko dugo.

Na prisutnost Whitmanovu u hrvatskoj književnosti ukazao je u pogovoru spomenutomu hrvatskom izdanju i Gustav Krklec, urednik »Male biblioteke« nakladnoga poduzeća »Zora«, u kojoj su *Vlati trave* objavljene, iznoseći u tom inače dobrom i konciznom napisu nekoliko točnih, ali i nekoliko netočnih ili bar nepotpunih informacija:

Whitman je u svijetu više čuven i priznat negoli čitan i poznat, službeno okružen nimbusom slave, a u nas je prevoden vrlo malo, nesistematski i po liniji slučajnosti. Nekoliko dobrih, ali anonimnih prijevoda njegovih kraćih stvari izišlo je god. 1918. u *Književnom Jugu* (Ivo Andrić), a prvi je kod nas na njegovo značenje upozorio Miroslav Krleža još između dva rata, baveći se problematikom pjesničkog izraza, našom "ograničenom borbom s arhitektonikom sonetske forme, u vremenu kada je evropski književni svijet već odavno bio fasciniran slobodnim stihom jednoga Whitmana", — smatrajući pravilno da je već od Whitmana bilo aktualno kako da se današnje kolektivne dimenzije odraze jednom "monumentalnom širinom" kao što je onaj biblijski *Salut au monde* starine Whitmana, koji je na hrvatski tek sada preveo Tin Ujević. (str. 136—137)

Nije naime točno, kako bi proizašlo iz Krklečevih riječi, da su prvi hrvatski prijevodi Whitmana objavljeni tek 1918, jer već 1900. izlaze u karlovačkom tjedniku *Svjetlo* dva anonimna prijevoda (»Veliki grad« i »Odplovi, o dušo...«),¹ a 1912. objavljena su u *Bosanskoj Vili* (koja je od 1909. do 1913. sistematski donosila prijevode iz Whitmanove poezije) uz 10 srpskih i 4 hrvatska prijevoda.² Dapače, dodala bih da je Whitman kao jedan od mogućih uzora modernog izraza bio i te kako prisutan već u doba hrvatske moderne, pa bih se na to razdoblje, u kojem se formirao i mladi Ujević, upravo stoga željela ovdje posve kratko osvrnuti.

U svojoj studiji »Whitman in Croatia« Antun Nizeteo ističe da su Hrvati prvi od svih Južnih Slavena pisali o Waltu Whitmanu, a kao prvog autora spominje poznatog anglista Vladoja Dukata te citira tekst koji je posvetio Whitmanu u svojim *Slikama iz povijesti engleske književnosti* 1904.³ Prvi se tekst o Whitmanu pojavio međutim već prije, na samom početku modernističkoga pokreta, a objavljen je anonimno pod naslovom »Walt Whitman« još 1897. u 2. broju *Nove nade*, prvoga tiskanog glasila srednjoškolske omladine, što su ga u to doba uređivali Milan Marjanović, Milutin Cihlar Nehajev, Andrija Milčinić i dr. Iako je *Nova nada* bila srednjoškolski list, ona je ujedno bila glavno glasilo tzv. »nadaškog« pokreta,⁴ te je tako okupila među svojim urednicima, izdavačima i suradnicima niz poslije istaknutih imena hrvatske i slovenske moderne,⁵ a usto je posebno bila poznata po dobrim i aktualnim prika-

¹ Prvi sadrži konac 4. i cijeli 5. odjeljak iz »Song of the Broad-Axe«, s početnim stihom »...eik je onaj grad u kom su muži i žene najveće« (A great city is that which has the greatest men and women), a u drugom su objedinjeni, uz dosta ispuštanja, 8. i 9. odjeljak iz pjesme »Passage to India« s početnim stihom »Oh, ne možemo čekat već dalje« (O we can wait no longer). — O ulozl *Svjetla* u književnom životu hrvatske moderne i o zastupanosti stranih literatura u njemu govorim opširnije u radu »Francuske književne pobude u časopisima hrvatske moderne«, *Rad JAZU* 355, 1969, str. 460—461.

² Tri od Ljube Wiesnera (»Čujem pijev Amerike« — I Hear America Singing, »Pjesma o slobodnoj cesti« — Song of the Open Road, »Ja pjevam jedno ja« — One's-Self I Sing) i jedan od Ive Andrića (odlomak iz »Pjesme o meni« — Song of Myself), koji je iste godine objavio još jedan prijevod u *Srpskom književnom glasniku* (»Ja dolazim sa strašnom muzom«) i uopće do Ujevića bio najplodniji prevodilac i propagator Whitmanove poezije u Hrvatskoj (1918. izlaze mu 3 nova prijevoda u zagrebačkom *Književnom žugu*, a 1919. obilježava u istom časopisu i 100. obljetnicu Whitmanova rođenja prigodnim esejem). Uz Wiesnera i Andrića pridružuju se kao prevodioci Whitmana u međuratnom razdoblju još Slavko Cihlar, Marko N. Nani i Živko Vekarić, a većina prijevoda vezana je uz Whitmanovu stogodišnjicu 1919.

Za detaljnije informacije upućujem na studiju Antuna Nizetea »Whitman in Croatia. Tin Ujević and Walt Whitman«, (*Journal of Croatian Studies*, Vol. 11/12, 1970—71, str. 105—151), u kojoj je obrađena Whitmanova sudbina u Hrvatskoj do konca 60-ih godina, a ne samo odnos Ujević — Whitman. Pripomenimo ovdje da su se ispunila Nizeteova predviđanja kako će se u redovima poratne generacije hrvatskih pjesnika, od kojih su se mnogi istaknuli kao posrednici angloameričke književnosti, naći i novih prevodilaca Whitmana. Od njih bih ovdje spomenula Antuna Šoljana, Ivana Slamniga, Višnju Sepčić i Luku Paljetka (uz Mariju Suška, o kojem govori i Nizeteo).

³ O. c., str. 108.

⁴ Usp. moj rad »Evropski okviri hrvatske moderne«, *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*, Zagreb, Liber, 1970, str. 350.

⁵ Spomenimo od Hrvata, uz Marjanovića, Milčinića i Nehajeva, još i Jelovšeka, P. Skoka, O. Dürra, Fr. Horvata-Kiša, Božu Lovrića, a od Slovenaca Murna, Kettea, Zofku Veder, Antona Kristana.

zima stranih književnosti.⁶ Stoga mislim da možemo sa sigurnosti pretpostaviti kako je nepotpisani članak o Whitmanu,^{6a} preuzet vjerojatno iz nekoga stranog izvora, morao biti zapažen, pogotovu jer se radilo o dobru informativnom prikazu Whitmanova stvaranja. Zanimljivo je također da su već spomenuti prvi hrvatski prijevodi Whitmana bili objavljeni u karlovačkom *Svjetlu*, listu koji je novonadašima pružio utočište po prestanku izlaženja *Nove nade* i u kojem je Milan Marjanović upravo te 1900. godine uređivao kulturnu rubriku. Nepoznati prevodilac dodao je uz prvi prijevod i kratku bilješku o piscu koju navodim u cjelini:

Amerikanski pjesnik iz prve polovice i sredine novoga vieka. Odlikuje se krepčinom izraza, zdravom grubošću, pouzdanjem u sebe, vjerom u slobodnog čovjeka. Demokrat je to na svim linijama i najizrazitiji američki pjesnik. Ova je pjesma prevedena u prozi jer je teško slijediti čudnu ritmiku tih njegovih nejednako građenih stihova.

Ovako ocrtan, Whitman je svakako mogao postati uzorom one mlade nadolazeće generacije koja je, sputana okovima malograđanskog morala, političkim i nacionalnim represalijama unutar habsburške monarhije i idealističkom sveučilišnom estetikom, težila za slobodom i demokracijom, kako na moralnom tako i na političkom kao i na umjetničkom planu. Napomenimo također da upravo poezija nekih od predstavnika te novonadaške generacije⁷ bilo po tematici bilo po izrazu bilo po obome pokazuje srodnosti s Whitmanovom poezijom, pa stoga smatram da bi taj prvi prodor Whitmana u hrvatsku sredinu zaslužio i detaljnije istraživanje.

Iako nakon toga prvog prodora nastupa stanovito zatišje, bar na bibliografskom planu, Whitmanova se prisutnost osjeća u tijeku cijeloga prvog decenija 20. stoljeća. Mada se Whitman dalje ne prevodi, naša ga je sredina ipak mogla upoznati putem njemačkih i talijanskih prijevoda, pri čemu je nesumnjivo bitnu ulogu odigrao intenzivan interes što ga uoči ekspresionizma pokazuje za nj austrijska i njemačka sredina — dovoljno je spomenuti da su polovicom toga prvog desetljeća objavljena tri njemačka izbora iz *Vlati trave*, krnji prijevod Whitmanovih proznih spisa i dvije monografije o njemu,⁸ a prevodioci su svoje tekstove

⁶ Interesantna je u vezi s time konstatacija što je D. Pirjevec daje uspu-ređujući taj srednjoškolski listić s vodećim slovenskim književnim časopisima: »Naj sodimo o vseh teh prispevkih zaradi njihove naivnosti in mladostne pretencioznosti še tako strogo, pa moramo vendarle priznati, da je Cankar lahko našel v 'Novi nadi' neprimerno več stvarnih poročil o tedanjem evropskem kulturnem in literarnem življenju, kakor pa v celotni slovenski periodični publicistiki s 'Slovenskim narodom' in 'Ljubljanskim zvonom' vred«. (Dušan Pirjevec, *Ivan Cankar in evropska literatura*, Ljubljana 1964, str. 84).

^{6a} U svom dobrom sažetom pregledu »Walt Whitman in Yougoslavia« (*Walt Whitman in Europe Today*, A Collection of Essays, Ed. by R. Asselineau and W. White, Detroit, Wayne State University Press, 1972, str. 24—26), koji sam dobila u ruke tek pošto je ovaj rad bio predan u tisak, Sonja Bašić nedvosmisleno navodi Milana Marjanovića kao autora toga članka; iako ne odbacujem takvu mogućnost, dapače vrlo je vjerojatno da je Marjanović članak preveo ili preradio, ne bih je mogla bez rezerve prihvatiti jer autorica me navodi izvore za svoju tvrdnju, a poznate bibliografije članaka (*BLZ*, 3), *Nove nade* (M. Marjanović, *Hrvatska moderna*, Zagreb 1951, knj. 1, str. 304—371) ili samoga Marjanovića (*Hrvatska književna kritika*, Zagreb 1962, sv. 3, str. 304), kao ni ostala poznata mi literatura o periodici iz tog razdoblja, ne sadrži takva podatka.

⁷ Npr. Vladimir Jelovšek, Zofka Kveder, Božo Lovrić.

⁸ *Grashalme*, prev. W. Schölermann, Leipzig 1904, K. Federn, Minden 1904, J. Schlaf, Leipzig 1907 (u izdanju popularne i svima pristupačne Reclams Universalbibliothek); Schlaf je 1904. objavio i studiju o Whitmanu, 1905. zajedno s O. E.

bar djelomično objavljivali prethodno po revijama, od kojih su se neke, npr. bečka *Neue Revue*, mogle čitati i po zagrebačkim kavanama. Razumljivo je stoga da ćemo Whitmanovih odjeka naći i u naših ranih ekspresionista (Božo Lovrić, Josip Kosor) i futurista (Janko Polić-Kamov), a bilo bi ih još i više da u to doba nije hrvatskim kulturnim životom suvereno dominirao A. G. Matoš.

Sam Matoš nije nikada posebno pisao o Whitmanu, ali ga u svojim tekstovima i bilježnicama često spominje počam još od 1895. Budući da bi se iz već spomenutih Krležinih, a vidjet ćemo i iz Ujevićevih riječi moglo zaključiti da je Matoš negirao vrijednost Whitmanove poezije, moramo istaknuti, a ukazao je na to i Nizeteo, da se Matoš nigdje, bar pismeno, nije izrazio negativno o njemu, da ga je dapače taj »rowdy«⁹ svojim skitalaštvom i bohemštinom privlačio, a i kada uz njegovo ime vezuje pojam »barbar« ili »barbarski«, taj atribut ne bismo mogli shvatiti isključivo pejorativno, jer u njem ima i stanovitoga divljenja prema iskonskoj snazi toga čovjeka, čije stihove ispisuje u njemačkom prijevodu i sam u svoju bilježnicu.¹⁰ Matoš ga dakle ne niječe kao pjesnika, no pišući 1909 »O modernosti« konstatira da je u modi i »anarhija poetike Whitmanove i Verhaerenove i cizeliranost artizma Baudelaireova i St. Georgovog« (SD IV, 274). Kako je pak sam Matoš bio sljedbenik upravo te druge krajnosti, razumljivo je da je i hrvatskoj poeziji, koja nije bila prošla kroz normalan tijek evolucije i do njegove pojave praktički preskočila fazu i čistog larpurlartizma i simbolizma, pokušao nametnuti »cizeliranost Baudelaireove poetike«. I to je, u tom momentu, za normalan razvojni tijek hrvatskoga pjesničkog izraza bio svakako najispravniji put, koji je i omogućio uzlete naše poezije u međuratnome razdoblju.

U takvoj kulturnoj atmosferi počinje se razvijati i mladi Ujević. Ako je vjerovati njegovim riječima Nizeteu god. 1940, on je još u 6. razredu gimnazije pročitao svih stotinu svezaka Sonzognove »Biblioteca universale«,¹¹ u kojoj su još 1887. bili izdani i Whitmanovi *Canti scelti* u prijevodu Luigija Gamberalea. Od tada, dakle od god. 1906. ili 1907. pa do svoje samrtne postelje, s koje 29. kotoriba¹² 1955. (Ujević je umro 12. studenoga) započinje pismo svomu splitskom prijatelju, strastvenomu planinaru Niki Armandi riječima: »Zbilja ipak postoji Walt Whitman; ali on pjeva o kretanju, razvoju, sunčanom sistemu itd. Onda auta nije bilo. Doduše, pjeva i o planinarenju — često rabi slova planinara (ali ne u glečere) sa subjektivnim osjećanjem uživanja i ponešto amaterstva.« (SD XIV, 605) — Ujević je u neprekidnom kontaktu s Whitmanovim opusom. Doduše, on o Whitmanu nije nikada posebno pisao,

Lessingom Whitmanove *Prosaschriften*, a 1907. prijevod knjige B. Binnsa *Life of Walt Whitman* (1905).

⁹ Termin mora da mu se svidio, te početkom 1904. zapisuje u bilježnicu »rowdy (lump), Whitmanov tip«, a sredinom iste godine već se njime koristi u tekstu »Flanerija« (SD V, 203).

¹⁰ Zapis jednog izoliranog stiha nalazimo još 1895. (SD XVII, 70), 1902. ispisuje niz nepovezanih citata (SD XVIII, 104), a 1908. tridesetak povezanih stihova, sve u njemačkom prijevodu.

¹¹ Usp. Nizeteo, o. c., blj. br. 50.

¹² U to doba Ujević više nije mogao govoriti i saobraćao je s okolnom i s prijateljima što su ga posjećivali isključivo pismeno, a gotovo svakog dana pisao bi poneko pismo i prijateljima iz svog splitskog razdoblja. U drugoj polovici oktobra stanje mu se pogoršalo te je 21. X zabunom datirao pismo »okotoriba« umjesto »oktobra« i od tada je gotovo sva kasnija pisma iz tog mjeseca datirao svjesno u iskrivljenom obliku, i to najčešće s »kotoriba«.

nigdje ne nalazimo ni konkretne podatke kada i na kojem ga je jeziku čitao, ali čitavo njegovo djelo svjedoči o tome da je Whitmana dugo i dobro poznao.

To poznanstvo započinje dakle možda još u gimnazijskim danima čitanjem talijanskih prijevoda, nastavlja se možda i po dolasku u Zagreb posredstvom njemačkih prijevoda, a nesumnjivo je da je moralo biti bilo realizirano bilo pojačano zahvaljujući izuzetnom interesu što ga za Whitmanovu poeziju pokazuje već spominjana *Bosanska vila*,¹³ u kojoj je Ujević ne samo redovno surađivao od 1911. već je bio i članom redakcionog odbora 1913. i 1914; kako neki Ujevićevi prilozi izlaze u istim brojevima u kojima su objavljivani prijevodi iz Whitmanove poezije,¹⁴ nevjerojatno je da ih ne bi bio pročitao. Došavši u Pariz, Ujević je dakle već sigurno bar unekoliko poznao Whitmanovu poeziju, pa je sam Ujevićev pariški boravak (1913—1919), u doba kojega se osjeća pojačan interes velikih francuskih pjesnika za Whitmana,¹⁵ mogao i Ujevićevo zanimanje za američkog pjesnika pojačati i njegovo poznavanje Whitmanova opusa proširiti, ali ipak onako odsudne uloge kakvu mu pridaje Nizeteo zacijelo nije imao.¹⁶

Vrativši se 1919. iz Pariza, Ujević i u Zagrebu i u Beogradu druguje s bohemima srpske književne avangarde, od kojih npr. Svetislav Stefanović prevodi Whitmana, dok Tokin o njemu piše, pa je nesumnjivo da su i njihovi već legendarni »kafanski« razgovori sigurno dodirivali i whitmanovske teme. Dapače, i prvi spomeni Whitmanova imena vezani su kod Ujevića upravo uz taj krug — stihovi Svetislava Stefanovića podsjećaju ga 1920. »na dinamične polete Walta Whitmana« (SD VII, 362),¹⁷ dok će desetak godina poslije povezivati Drainčevo ime s »Wal-

¹³ Iako srpski književni list, sarajevska je *Bosanska vila* nakon dolaska dr Vladimira Corovića u redakciju uspjela privući na suradnju niz istaknutih predstavnika i starije i mlađe generacije hrvatskih književnika (I. Andrić, M. Begović, V. Cerina, D. Domjanić, V. Gabarić, R. Katalinić - Jeretov, J. Kosor, B. Lovrić, Adela Milčinović, J. Milčinović, J. Miličić, V. Nazor, R. Nikolić, Z. Nižetić, S. Parmačević, N. Pušić, M. Sabić, A. Tresić - Pavičić, M. Vrbanić, Lj. Wllesner).

¹⁴ Npr. god. 1911. br. 19, 1912. dvobroji 11—12, 15—16.

¹⁵ Iako su simbolisti i njihovi nasljedovateli već pred konac 19. st. počeli propagirati i prevoditi Whitmana (1886. objavljuje J. Laforgue svoj izbor iz »Dédicaces« i »Chants d'Adam«), pravi prodor u širu čitalačku publiku zahvaljuje Whitman prvenstveno J. Romainsu (1908. izlazi njegova zbirka *La Vie unanime*, formalno i idejno veoma bliska Whitmanu) i unanimitima, napose Léonu Bazalguetteu, autoru njegove prve francuske biografije (*Walt Whitman: l'homme et son oeuvre*, 1908) i prvog integralnog prijevoda *Feuilles d'herbe* (1909), poslije revidiranog i često preizdavanog (npr. 1912, 1914, 1922). Osim Bazalguetteovih prijevoda izlazi u doba Ujevićeva pariškog boravka i novo izdanje Whitmana što ga je priredio A. Gide, koje je pobudilo veliku pažnju kulturne javnosti (*Walt Whitman, Oeuvres choisies, Poèmes et proses trad. par J. Laforgue, L. Fabulet, A. Gide, V. Larbaud, J. Schlumberger, F. Viélé-Griffin, Paris 1918*).

¹⁶ Iako i Nizeteo smatra da je »turning point« u odnosu Ujević — Whitman bio oko 1930, on ipak suviše inzistira na važnosti Ujevićeva pariškog boravka, pri čemu je uloga što je pridaje Laforgueu svakako preistaknuta (Laforgue je preveo samo neznan, a to manje važan dio Whitmanova opusa), a uloga unanimita zanearena.

Za razliku od Nizetea Ante Stamać opet u svojoj studiji (*Ujević*, Zagreb 1971, str. 74) smatra da Ujević nije »Whitmanom bio potaknut u vrijeme svog pariškog boravka« jer je on koincidirao s Ujevićevim bodlerijanstvom, što je uglavnom točno, ali ne smije se smetnuti s uma da je i taj pariški boravak odigrao svoju ulogu u kontinuitetu Ujevićeva »upijanja« duha i izraza Whitmanove poezije.

¹⁷ Taj podatak unosi malu korekciju Nizetea, koji na str. 106. kaže: »... we shall point to two facts only: Namely, that is the first (spac. N. K. - E.) time (i. e., 1930) that Ujević refers to Whitman's name.«

tom« i *Vlatima trave* (1930, SD VI, 1/8), ili, ocjenjujući Tokinov roman *Terazije*, kritizirati autora što »za dinamiku i neurozu modernoga života jedva da je imao razumijevanja; slobodni stih nije mario, a i epske enumeracije¹⁸ Walta Whitmana osjetio je samo kroz vrstu matematičke trezvenosti.« (SD VII, 437).

Dok za 20-e godine možemo više-manje samo nagađati o Ujevićevu duhovnom drugovanju s Whitmanom, od godine 1930. Whitman je neprekidno prisutan u njegovu opusu.¹⁹ S jedne strane Ujević sada mnogo piše u modernoj američkoj i evropskoj književnosti i rijetko propušta priliku da, gdje je god to moguće, Whitmana bar ne spomene, ili ne izvede kakvu paralelu njemu u korist, dok ga s druge strane interes za indijsku filozofiju i opet vraća na Whitmana i njegovu poeziju. Tako već 1930. u tim usputnim zapisima Ujević formira o Whitmanu i svoj definitivan sud, koji će više-manje zastupati sve do smrti, ili preciznije, do svog posljednjeg objavljenog članka »Verhaerenova stogodišnjica« (1955). Pišući npr. o Uptonu Sinclairu 1930. veliča Whitmana:

... Sinclairov način pisanja je knjigovodstvo, recimo troduplo knjigovodstvo. Iza onoga službenoga. Možda su ga povukla prskanja Whitmana, grube elementarnosti jedne žive prašume, snažne i divljačne. Ali on nema toga patosa, plamena, te vruće originalnosti. Više je zapisničar polazeći od malog opažanja... (SD VIII, 120).

Slične će se panegirične konstatacije susretati i poslije. S druge strane, Ujevića smeta što taj »priprosti Whitman«, koji »nije čitao ni Emersona ni *Upanišade*«, koji »je izravno dostigao Samadhi i padao u ekstazu pri nastupu nadahnuća«, koji je imao »izrazitog čuvstva za metapsihiku s njenim žrecima i vampirima«, koji je »predskazao dolazak brahme isto kao Virgil dolazak čudesnog djeteta«, dakle da je taj i takav Whitman »čudna mješavina *Bhagavadgite* i *New York Herald*«²⁰ (»Vivekananda. Apostol hinduizma«, 1930, SD XI, 107), da »više puta nije daleko trgovačkoga, upravo kramarskog duha (»Život Gertrude Stein«, posthumā, Split 1937—1940, SD XVI, 182), da je taj »slobodarski pobornik demokracije i radikalizma, udarao (je) do zgode u barnumske talambase organizaciji trgovačkih izložaba i panadura te, htio — ne htio, iskukuljio se u preteču onoga što su kasnije nazvali 'dolarskim imperijalizmom'« (»Verhaerenova stogodišnjica«, 22. 5. 1955, SD IX, 111).

Ako sada prihvatimo kao činjenicu da je Ujević Whitmana dobro poznao, da mu je i kao čovjek i kao mislilac i kao umjetnik bio blizak, onda nam se i nesvjesno nameće pitanje — zašto pjesnik Tin Ujević nije nikad posvetio posebna napisa pjesniku Waltu Whitmanu? Razlozi su čisto psihološke naravi, a odgovor nam usputno daje i Ujević još god. 1930. pišući u feljtonu o Vivekanandi, apostolu hinduizma, prvi i jedini put nešto opširnije o Whitmanu: »... uvijek je probitačno za jednoga velikog pjesnika zatajiti svoje izvore. Malima to ne škodi, jer ih se 'može oponašati'.« (SD XI, 107). Primijenimo li to na Ujevića, dovoljno se podsjetiti s kolikom se žestinom bio okomio na Matoša kada ga je

¹⁸ Te »epske enumeracije« javljat će se i nadalje kao najtrajnija konstanta u Ujevićevoj karakterizaciji Whitmanova izraza.

¹⁹ Na temelju kazala u *Sabranim djelima* Ujevićevima našla sam spomene Whitmanova imena ili zapise o njemu u 35 raznih bibliografskih jedinica.

²⁰ Ta se izreka očito sviđjala Ujeviću i on je u nekoliko navrata ponavlja i poslije, ne spominjući nikad da je to zapravo poznata Emersonova a ne njegova doskočica.

ovaj nazvao »discipulusom«. Tu žestinu nikada neće izgubiti kad bi se god spomenulo pitanje bilo kakva,²¹ a osobito Matoševa utjecaja. Citirajmo ovdje ipak još jednom već često citirani odlomak iz Ujevićeva pisma Ivi Hergešiću:

Krivo je mene stavljati u Matoševu brajdu, jer je moja poezija kudikamo drugoga obima, formata i pretenzija nego Matoševe minijature, mozaici i stilske vježbe. Matoš se muči da stigne ljupko, dražesno i ljepuškastu, a ja sam sve — *eksplozija, kaos, groteska i formidabilnost*, ali uvijek *strašniji, ljući rukopis, poezija čvršća, većega formata*. Ima u meni ne samo »forme« nego i *ljutosti, sperme, pregnancije*. (SD XIV, 393; podcrt. N. K.-B.)

Usporedimo li podcrtane riječi kojima Ujević god. 1935. sam daje karakterizaciju svoje vlastite poezije s već navedenim riječima kojima je god. 1930. okarakterizirao Whitmanovu poeziju: »prskanja Whitmana, grube elementarnosti jedne žive prašume, snažne i divljačne. Ali on [tj. Sinclair] nema toga patosa, plamena, te vruće originalnosti.« (SD VIII, 120) — odgovor se nameće sam po sebi. Između Whitmana i Ujevića postojalo je previše srodnosti, osobito u Ujevićevoj poeziji 30-ih godina, kada prelazi definitivno na slobodni stih, da se kritičarima ne bi nametnula mogućnost usporedbe, a egotizam Ujevićev to nije mogao podnijeti. Jer, kaže on odbacujući u pismu Hergešiću svaki dug prema francuskim pjesnicima: »Ja sam ipak ja, i dao sam Francuzima više nego oni meni, pa i kugli zemaljskoj, samo su Francuzi jako nezahvalni i vrlo nadut elemenat.« (SD XIV, 394).

Ne želim dalje ulaziti u pitanje Whitmanova utjecaja na Ujevića, jer je on danas već općenito priznat (Krklec, St. Šimić, Bonifačić, Stamać), a Nizeteo je tomu problemu uglavnom i posvetio svoju studiju. Uostalom, i sam je Ujević poslije u neobjavljenom eseju o Nietzscheu počeo priznavati da je prošao kroz mnoge utjecaje:

Ja nisam čovjek jednog uticaja, ja sam pustio da kroza me prođu svi uticaji, pa sam utamano bacile i nametnike, a od zdravoga žita umijesio pogaču kojom sam se hranio. Za me je odista nekada, vrlo davno, historija kulture bila škola, i kod svakoga sam nešto naučio. Zato i nemam učitelja, jer me je učio i obrazovao čitav svijet. (SD XVI, 207, zagrebačka ostavština).

Isto tako u ranijem, također neobjavljenom feljtonu »Interviewišem Forda« iz 30-ih godina posredno priznaje da ima u sebi »neku žicu« i od Walta Whitmana (SD XVI, 533, splitska ostavština). Zato bismo i na Ujevića, ne umanjujući time išta od njegove veličine, mogli primijeniti riječi što ih je u posljednjem svojem objavljenom članku izrekao uspoređujući Verhaerena i Whitmana:

Stidljivo tvrditi da Verhaeren nije poznavao Whitmana, zbog nedovoljna poznavanja jezika, upravo je dosta sumnjivo i zloslutno. Naprotiv, priznati da ga je poznavao (putem sada ulomičnih sada opsežnijih prijevoda, a napose putem interpretacije živih posrednika) bilo bi veoma časno i za nj korisno, a time on ne bi izgubio ništa od svoje originalnosti. (SD IX, 110)

No ako Ujević svoje drugovanje s Whitmanom nije oplodio nijednim napisom o njem, on se američkom pjesniku obilato odužio svojim poslijeratnim prijevodima. Uobičajeno mišljenje da je Whitmana počeo

²¹ Usp. njegovu reakciju na Kaštelanov članak »Tema i individualni izraz. Lerberghe — D'Annunzio — Ujević« (Republika, X/1954, knj. II, br. 5) u polemičkom napisu »Jure Kaštelan na škropcu mojega Dažda« (Narodni list, 10. X 1954 — SD VII, 304—306).

prevoditi oko 1930.²² moramo naime uzeti *cum grano salis*, a Nizeteovu tvrdnju da su Ujevićevi prepjevi Whitmana bili velikim dijelom gotovi oko 1930. godine i ležali u rukopisu sve do 1950.²³ ne bih mogla prihvatiti, i to iz jednog vrlo jednostavnog razloga — Ujević oko godine 1930. nije mogao prevoditi Whitmana jer je njegovo poznavanje engleskog jezika, koliko god se on njime hvalio,²⁴ bilo u to doba još preoskudno za takav pothvat koji mu je i dvadeset godina poslije zadavao problema.²⁵ Dapače, sklonija sam hipotezi da Ujević u to doba još uopće nije bio čitao Whitmana u originalu već »da ga je poznao putem sada ulomičnih sada opsežnijih prijevoda, a napose putem interpretacije živih posrednika«, da parafraziram njegove vlastite gore citirane riječi o Verhaerenu.

Ipak, bez obzira na to što su Ujevićevi prepjevi očito kasnijeg datuma, nesumnjivo je da su nastali iz afiniteta prema Whitmanu a ne iz kruhoborstva kao neki drugi prijevodi Ujevićevi iz međuratnoga i osobito poratnog razdoblja.²⁶ Pretpostavljam stoga da je on sam sugerirao Gustavu Krklecu, uredniku »Male biblioteke«, u kojoj je Whitman objavljen u 80. svesku, izdavanje Whitmanove poezije, i da se toga posla prihvatio tek oko 1950.²⁷ Prevoditi je počeo sistematski, kao da želi prepjevati cjelokupnoga Whitmana, te je tako, služeći se izdanjem iz 1891, preveo sve pjesme do ciklusa »Calamus« (dakle »Inscriptions«, »Starting from Paumanok«, »Song of Myself«, »Children of Adam«), a onda sustao; iz svih ostalih ciklusa preveo je naime u svemu još samo 26 pjesama, među kojima bismo našli i dosta osrednjih, a uzalud bismo tražili neka

²² Usp. Nizeteo, o. c., str. 129, Stamać, o. c., str. 74.

²³ »His plan to translate the complete works of Baudelaire or Rimbaud was given up, and instead Ujević worked on other translations, mostly from Oriental poetry (particularly ancient Chinese) and from Whitman's and Verhaeren's poems. However, these poetical versions, accomplished largely around the 1930's, were not published until after the relaxation by the Communist authorities in 1950, permitting Ujević to resume his publishing.« (Nizeteo, *ibidem*.)

²⁴ »Meneghella mi se divi gdje sam tako naučio engleski. Uvjeravam ga da ne znam ni riječi, jer nisam učio ni imako prilike, ali to ne bi smetalo da neki put ne razumijem brzajave u dnevnju štampi. Tako mi je i u Beogradu američki činovnik Jeffrie priznao da znam engleski i da 'veoma brzo učim i jasno govorim'.« (»Peć u Prekomorju. Bombe Chicaga i zvijezde Hollywooda«, SD XII, 276).

²⁵ Naime, mada pouzdano znamo da je 1928. u Beogradu intenzivno učio engleski, da je 1931. i 1932. pratio indološku literaturu na engleskome, da se i; za svoje sarajevske prepjeve kineske poezije služio i engleskim izdanjima, Ujevićovo znanje engleskoga bilo je još i nakon II svjetskog rata prilično osrednje, o čemu nam svjedoče i njegove bilježnice iz toga razdoblja, u kojima uz rukopise raznih prijevoda imamo ispisane mnoge dugačke liste Ujeviću nepoznatih, često i vrlo običnih i svakodnevnih riječi i izraza. Opširnije o tome govorim u svom radu »O prepjevima i prijevodima T. Ujevića«, *Croatica*, XV—XVI/1980—81, str. 122.

²⁶ Prvi svoj prepjev objavio je Augustin Ujević pod inicijalima A. U. godine 1912. u *Bosanskoj vili* — posljednja prevodilačka djelatnost teško bolesnoga Tina Ujevića odvija se u Vinogradskoj bolnici godine 1955. U rasponu od te 43 godine izrastao je golem prevodilački opus za koji bi, po mojoj aproksimativnoj procjeni, trebalo, kada bi se izdavao, barem 25 svezaka veličine *Sabranih djela*, a da se objavi samo ono što je za sada ostalo još u rukopisu, bilo je potrebno barem 5 takvih svezaka (usp. moj rad spomenut u bilj. 25, str. 105—106). Najživlja prevodilačka djelatnost Ujevićeva odvija se međutim u poratnom razdoblju, kada mu je nakon 1945. bila određena zabrana objavljivanja, te su mu prijevodi bili sve do 1950. jedino sredstvo egzistencije.

²⁷ Iz pisma Danilu Čorku od 4. travnja 1950. (SD, XIV, 520—521) vidljivo je da je tih dana čitao Whitmana (o tome će posebno biti riječi poslije), a prve svoje prijevode Whitmana objavljuje iste godine u ljetnim brojevima *Hrvatskoga kola* (»Salut au Monde«, br. 3, srpanj — rujan 1950) i *Republike* (»Jasna ponoć«, »Začetnici« br. 8—9. kolovoz — rujan 1950).

od Whitmanovih vrhunskih ostvarenja kao što su »I Saw in Louisiana a Live-Oak Growing«, »Out of the Cradle Endlessly Rocking«, pa čak i pjesme uz smrt predsjednika Lincolna »When Lilacs Last in the Dooryard Bloom'd« i »O Captain! My Captain!«, koje su zastupane praktički u svakoj antologiji engleske i američke poezije.

Takav ne najsretniji izbor bio je zbog pomanjkanja papira i ograničenog prostora što ga je dopuštao format i karakter »Male biblioteke«²⁸ još osakaćen, vjerojatno intervencijom urednika, te su tako otpali čitavi ciklusi »Inscriptions« i »Children of Adam«, a i »Song of Myself« izdan je u znatno okljaštreanom obliku (u svemu 7 odjeljaka) i upravo je neshvatljivo zašto je izostavljen početak (I celebrate myself . . .) ili antologijski 6. odjeljak (A child said, *What is the grass?* . . .), iako ih je Ujević bio dobro preveo, kao što je vidljivo iz njegove *Posthume*. Ukratko, Whitman je predstavljen hrvatskoj čitalačkoj publici kao pjesnik Amerike, optimizma, slobode i demokracije, dok je njegova senzualna i intimna lirika, kao i njegova poezija s notama pesimizma, uglavnom izostavljena.

Što se samih Ujevićevih prepjeva tiče, oni su uglavnom vrlo dobri i ne preslobodni, što nas i opet upućuje da su nastali u poratnoj, a ne u sarajevskoj fazi.²⁹ Dok je naime Ujević prije prilično slobodno, često i preslobodno prevodio, pa su mu prijevodi i stoga bili često odbijani, nakon prvih gorkih iskustava u poratnom razdoblju³⁰ on se trudi, koliko mu to dopušta njegova stvaralačka ličnost, da prevodi što vjernije. To vrijedi i za prijevode Whitmana, koji uglavnom točno slijede njegovu misao, a ako dolazi do odstupanja, onda su ona rezultat ili brzine i nepažnje ili nedovoljnoga znanja engleskog jezika, a rjede nastaju iz svjesne težnje Ujevićeve da »korigira« Whitmana, kao što je to bio izjavio Salihu Aliću pokazujući mu u izlogu svoj prijevod *Vlati trave*. Ipak, kada do takve korekcije dolazi, onda je izraz Ujevićev jači i pregnantniji od Whitmanova,³¹ i u tom smislu ima nešto istine u njegovim riječima: »To sam ja, a ne Whitman. Jer, da je on napisao kako sam ga ja korigirao, slijedeće bi godine postao nobelovac.«³² I što je još važnije, ta nam izjava svjedoči i sama po sebi do kojeg se stupnja Ujević bio saživio s Whitmanovom poezijom.

* * *

²⁸ I sam Ujević bio je vjerojatno svjestan nepotpunosti edicije kojom je trebalo predstaviti Whitmana hrvatskoj publici, te 25. VI 1951. piše Danilu Ćorku: »Sutra, najdalje prekosutra, poslat ću vam 'Vlati trave', upravo uži izbor iz 'Vlati trave' (papir, prostor ograničen).« (SD, XIV, 534).

²⁹ Spomenimo usputno da je na Ujevićev kontakt s Whitmanom u 30-im godinama djelovao možda i Bonivoje Jevtić, urednik sarajevskog *Pregleda* (u kojem je Tin surađivao), do Ujevića najplodniji prevodilac Whitmana na srpskohrvatskom jezičnom području.

³⁰ Tako mu je god. 1946. bio isplaćen honorar za prijevod Aragonovih *Gospodskih četvrti*, ali izdavač ga upravo zbog prevelikih sloboda i stilskih oscilacija nije objavio.

³¹ Nisam uspjela usporediti sve prepjeve, već sam s originalom usporedila samo 1, 6. i dio 47. odjeljka iz »Song of Myself«, zatim pjesme »Salut au Monde« i »The City Dend-house«, pa zaključke izvodim na temelju tih tekstova.

³² Usp. Mirko Zeželj, *Veliki Tin*, Zagreb 1976, str. 360–361. Takva nas izreka ne iznenađuje, jer je Ujević i pismeno znao iznositi slične samohvale, ali ovdje je svakako moramo shvatiti i ironijski — Tin je bio suviše veliki erudit kako ne bi znao da je Whitman umro prije osnivanja Nobelove nagrade.

Dotaknimo se sada i dvaju dosad neregistriranih prijevoda Whitmana, nastalih u rasponu od 25 godina, koji nam svaki na svoj način govore o Ujeviću, njegovu drugovanju s Whitmanom i o njegovu prevodilaštvu uopće.

Prvi datira iz 1930, a nalazimo ga u feljtonu o Vivekanandi, gdje Ujević umeće svoj uopće najopširniji insert o Whitmanu, a kao ilustraciju svog mišljenja da »ima u njemu Vivekanande kao da ga iz Indije obaveštavala kakva novinarska agencija o živoj riječi skitskih monaha« (SD XI, 107) citira sljedeće stihove:

Ne prezirem vas, popovi svih naroda, cijele zemlje,
moja je vjera najveća i najmanja od svih vjera,
ona grli sva stara ispovijedanja i nova i ona između starih i novih,
budite spokojni, skeptici, crni očajnici,
i vama se priključujem kao i svima ostalima.
Mislim da je materijalizam istinit i da je spiritualizam istinit.
Preklinjem vas da na meni ne zasnivate ni teorije ni škole,
Preklinjem vas da sve ostavite slobodno, kako sam ja sve ostavio
slobodno.

Budući da nigdje u Ujevićevu opusu, pa ni u njegovoj ostavštini, nisam našla drugih prijevoda Whitmana iz toga doba, smatram da se već spomenuto mišljenje kako je Ujević počeo prevoditi Whitmana oko god. 1930. zasniva na usmenoj predaji, a jedinu konkretnu potvrdu dali bi ti stihovi koji upućuju na »Song of Myself, 43«.

Sada se međutim postavlja pitanje je li to uopće Whitman, jer taj je tekst podjednako daleko i od bilo koje verzije tog odlomka u originalu³³ i od kasnijega Ujevićeva prijevoda, objavljenoga tek 1966. u njegovoj posmrtnoj ostavštini.³⁴

O čemu se dakle radi?

U prvoj verziji ovoga priloga razradila sam čitavu jednu hipotetičku konstrukciju o genezi toga teksta i zaključila da prva tri stiha odgovaraju posljednjoj, trećoj verziji Whitmanovoj:

I do not despise you priests, all time, the world over,
My faith is the greatest of faiths and the least of faiths,
Enclosing all worship ancient and modern, and all
between ancient and modern.

da ih je Ujević preveo slobodnije ali i poetskije nego u svom kasnijem prepjevu istoga odlomka, objavljenome tek posthumno:

Ja ne prezirem vas, svećenici svih vremena i na cijelom svijetu,
moja je vjera najveća vjera i najmanja vjera,
uključuje starinski i moderni kult i sve između
starinskog i modernog

(SD XV, 451)

³³ Poznato je da je Whitman svoju zbirku, koju je smatrao jednom organskom cjelinom, neprestano dopunjavao novim pjesmama (od 12 pjesama u prvom izdanju 1855. narasla je na 389 u definitivnom 9. izdanju iz 1891/92), ali i doradivao i mijenjao neke već objavljene; tragajući isprva za originalom Ujevićeva prepjeva pregledala sam tekst »Song of Myself« iz 1. izdanja 1855 (verzija koju Mark Van Doren i Gay Wilson Allen smatraju »fresher, bolder, more personal« od kasnijih pa je preuzimaju u svoj izbor *The Portable Walt Whitman*, 1945, 1 revised ed. 1973), 3. izdanja iz 1860. (foto) i posljednjega, definitivnog izdanja 1891/92, i ustanovila da se sve tri verzije razlikuju međusobno, ali nijedna nije odgovarala Ujevićevoj.

³⁴ Ujević se tu služio posljednjim izdanjem, koje je naznačeno i kao naslov originala u njegovim objavljenim prijevodima (Walt Whitman, *Leaves of Grass*, David Mc Kay, Publisher, 1891, Philadelphia).

a zatim sažeo osnovnu misao ne oslabljujući je daljnjim epskim enumeracijama Whitmanovim i završio himničkom intonacijom punom pouzdanja:

Preklinjem vas da na meni ne zasnivate ni teorije ni škole,
Preklinjem vas da sve ostavite slobodno, kako sam ja sve
ostavio slobodno.

za koju sam našla idejnu okosnicu na nekoliko mjesta u »Song of Myself«, ali nijednoga konkretnog odgovarajućeg stiha. Moj je zaključak konačno bio, da citiram samu sebe: »Mi dakle imamo pred sobom jednu whitmanovsku pjesmu, samo sažetiju, pregnantniju, filozofskiju i snažniju od odgovarajuće Whitmanove, pjesmu koja bi mogla biti Whitmanova, ali to ipak nije.«

Istina je međutim mnogo banalnija, ali nam i ona na svojevrsan način osvjetljuje Ujevića i njegove stvaralačke postupke.

Zaintrigirana činjenicom zašto upravo u tekstu o Vivekanandi Ujević prvi i jedini put citira Whitmana, pošla sam naknadno u Parizu tragom mogućeg izvora i uzela u ruke knjige Romaina Rollanda što ih Ujević u svom feljtonu usputno spominje: »Nadovezujući na Ramakrišnu izradio je Romain Rolland u dvije sveske život njegova najvećeg đaka Vivekanande (1930)« (SD XI, 103), a ponekad i citira (npr. SD XI, 108).³⁵ Radi se o dvije dosta opsežne knjige *La Vie de Vivekananda et l'évangile universel*, izdane u Parizu 1930, od kojih se u prvoj, gdje se na 188 strana prikazuje život Vivekanande, opširno obrađuje i njegov američki boravak u IV poglavlju, koje nosi naslov »L'Amérique, au temps du premier voyage de Vivekananda. Les Précurseurs anglo-saxons de l'esprit d'Asie: Emerson, Thoreau, Walt Whitman« (str. 55—79), a najveći dio tog poglavlja posvećen je upravo Whitmanu (str. 64—79). Rolland, koji je u to doba vjerovao u indijsku filozofiju kao moguću sintezu Istoka i Zapada, pokazuje tu dobro poznavanje Whitmana i njegove poezije,³⁶ pa Ujević iz njegova teksta sažeto prenosi, prevodi ili parafrazira sve osnovne misli kako o Vivekanandi tako i o Whitmanu. Ujević ipak ne bi bio Ujević kad ne bi koji izvor prešutio ili koju doskočicu ubacio ili koju digresiju bez veze sa samom temom razvio. Tako npr. započinje odjeljak o Whitmanu riječima »*Vlati trave* izgledaju čudna mješavina *Bhagavadgite* i *New York Herald*«, ne spomenuvši da se radi o izreci Emersonovoj (... Emerson, .. dont on ne connaît pas assez la géniale boutade: »Feuilles d'herbe semblent une mixture de la *Bhagavadgitâ* et du *New-York Herald*.« — str. 69), ne odolijeva da Rollandovu misao »surtout les accointances compromettantes de cet idéalisme avec les

³⁵ U svom radu »Indija u djelima Tina Ujevića, Izvori i obrada tekstova«, Ružica Čičak u »popisu literature kojom se Ujević neposredno služio« navodi kao izvore i Rollandova *Izabrana dela* u srpskom prijevodu, a nabacuje i mogućnost da se Ujević služio i Rollandovim knjigama u originalu (*Rad JAZU* 380, Zagreb 1978, str. 478—479). Kako sam ustanovila da je Ujević nesumnjivo imao u rukama Rollandove originale, bilo bi zanimljivo za naše indologe, a korisno za hrvatsku književnu povijest, da ustanove što je Ujević u svojim napisima o Gandhiju, Ramakrišni, Vivekanandi i indijskoj filozofiji i kulturi uopće preuzeo od Rollanda, a što su njegove vlastite misli.

³⁶ U bilješcima upućuje na djela Buckea (*Walt Whitman*), W. S. Kennedyja (*The Fight of a Book in the World*), H. Traubela (*With Walt Whitman in Camden*), ali najviše se služio već spomenutom monografijom *Walt Whitman, l'homme et son oeuvre* što ju je 1908. objavio Léon Bazalguette, »notre cher compagnon Bazalguette«, kako ga on naziva (str. 66).

jeux suspects de la 'métapsychique' avant la lettre, spiritisme, revenants, etc...« (str. 76) samo prenese: »Imaše osim toga izrazitog čuvstva za metapsihiku s njenim žrecima i vampirima« već je začinjuje svojom doskočicom: »Priseban filolog će se domisliti, riječ 'vampir' je hrvatska, i znači duh koji van, iz groba, piri.«, a podatak da Whitman nije poznavao »les grands poèmes orientaux« (str. 68) dopunjuje svojim komentarom: »Priprosti Whitman nije dakako čitao ni Emersona ni *Upanišade* (o blažena Ameriko!), a uostalom uvijek je probitačno za jednoga velikoga pjesnika zatajiti svoje izvore. Malima to ne škodi, jer ih se 'može oponašati'.«

I konačno, Ujević je svoj sažeti feljtonski tekst ilustrirao i spomenutim prijevodom Whitmanovih stihova, jednako kao što je i Rolland za svaku svoju tvrdnju citirao Whitmana bilo unutar samoga teksta bilo, još češće, u bilješkama. No dok Rolland točno naznačuje odakle su citirani stihovi preuzeti, Ujević to jasno ne radi već naprosto objedinjuje stihove iz raznih pjesama koje je Rolland donio u bilješci br. 5 na strani 74, kao potvrdu teze da kod Whitmana već nalazimo »cet embrasement de toutes les religions, de toutes les croyances et incroyances et des doutes mêmes, de tous les tempéraments de la pensée, cette catholicité de toutes les âmes de l'univers, qui était dans l'Inde la mission propre léguée par Ramakrishna à ses disciples«³⁷. Ukratko, dok kod Rollanda imamo 5 stihova uzetih s dva razna mjesta »Song of Myself, 43«, 1 stih iz pjesme »With Antecedents, 2« i 2 stiha iz pjesme »Myself and Mine«,³⁷ kod Ujevića to sve nalazimo bez komentara amalgamirano u jednu cjelinu, u kojoj je zaista sadržana suština whitmanovštine. Nije potrebno isticati da su ti stihovi prevedeni s francuskoga i da će drugačije zvučati u Ujevićevim prepjevima iz 1951, kad je napustio, iako možda teška srca, slobode i prerade kojima općenito obiluju njegovi raniji prijevodi.

*

Pogledajmo sada još jedan Ujevićev prijevod Whitmana, osebujan i do sada nespominjan, koji je zapravo i bio prvotni povod čitavu ovom napisu. Radi se o tekstu koji je u vidu poslanice upućene »Piscatoribus omnibus« inkorporiran u pismo Danilu Corku 4. travnja 1950, dakle u doba kada je Ujević vjerojatno intenzivno prevodio Whitmana. Budući da se radi o svojevrsnome kuriozumu — o j e d i n o m za sada u svijetu

³⁷ Kod Rollanda ti citati izgledaju ovako:

»Je ne vous méprise pas, prêtres de tous les temps, par toute la terre.

Ma foi est la plus grande et la plus petite des fois.

Elle embrasse cultes anciens et cultes modernes et tous ceux

Qui furent entre les anciens et modernes...

Soyez en paix, sceptiques, sombres désespérés...

Parmi vous je prends place aussi bien que parmi tous autres...«

(*Chant de moi-même.*)

»Je crois que le matérialisme est vrai et que le spiritualisme est vrai...«

(»Avec les devanciers«, dans *Oiseaux de passage.*)

Dans le même recueil, il élève la même protestation que Ramakrishna contre tout essai de fonder sur lui une théorie ou une école de plus:

»J'adjure qu'on ne fonde sur moi ni théorie, ni école.

Je vous adjure de laisser tout libre, comme moi-même j'ai laissé tout libre«.

(*Moi-même et les miens.*)

registriranome prijevodu Whitmana na latinski,³⁸ kao i o jednome sačuvanom Ujevićevu pokušaju da prevodi na latinski — navest ću zbog specifične atmosfere tekst pisma u cjelini, i to u verziji u kojoj je prvi put objavljen u splitskom časopisu *Mogućnosti*.³⁹

4. travnja 1950.

Dobio sam vaše dvije posljednje dopisnice, na kojima ste uvijek naznačili kao nadnevak — jedan dan više! Ne mogu kupiti poštanske karte, pa vam pišem na ovom novom papiru.

Ništa novo, tek me po drugi put po ovom hladnom vremenu stiće upala porebrice, pa se liječim sokom od vrbine kore. Zavidim vam na vašim ribarskim idilama; da smo bliže, onda bismo razgovarali.

Evo što sam ovih dana čitao: (>PISCATORIBUS OMNIBUS<)

Si vis me intelligere, mecum venias in montes altos vel ad litora maris; primus culex explicatio fit, et aquae gutta sive motus undarum clavus; mal-leus, remus atque lupus verba mea confirmant.

Non cubiculum clausum nec schola mecum communicare potest, vulgus comune atque infantes parvuli potius, juvenis operarius mihi valde propin-quus est, ille me optime cognoscit, homo silvestris, qui dolabram et amphoram suam secum fert, me etiam totum diem portabit; servus coloni, qui agros arat, ad sonum vocis meae exultat; in navibus vela pendentibus verba mea pariter navigant; cum piscatoribus et nautis ita ingredior eosque amo.< (>Canticum de me ipso<, 47 lines 10 to 28).

Pozdravlja vas — pozdrav svoj četvorici

T. U.

(Također iz »neretljanske oblasti« kako kaže narodni poslanik Velibor Gligorić).
Navigare necesse est...

»Kladivo, veslo, ručni pilka dotvrzují má slova... S plućími lod'mi pluží má slova, jedu s rybáky a mariňáky a mám je rad«.

(>Piseň o mně<)

Kad sam prvi put letimično pročítala taj tekst, pomislila sam da se radi o kakvu insertu iz Biblije, no zvučao mi je prepoznato za moje poznavanje biblijskih tekstova. Uostalom, izvor i nije bilo teško otkriti, naznačio ga je i sam Ujević: (>Canticum de me ipso<, 47, lines 10 to 28) nakon latinskoga teksta i (>Piseň o mně<) nakon češkoga.⁴⁰

³⁸ Željela bih ovdje zahvaliti prof. Nadeždi Apsen, bibliotekaru Američke čitaonice u Zagrebu, Američkom konzulatu u Zagrebu i Američkoj ambasadi u Beogradu, posredstvom kojih sam u rekordno kratkom vremenu dobila odgovor iz kompjutorskog centra Library of Congress da ne postoji nijedan registrirani prijevod na latinski (>Library of Congress informs us no Latin translation of Walt Whitman's poetry are known to exist.<). Teleks je odaslan 11. II 1981. pa postoji stanovita teoretska mogućnost da je podatak danas (listopad 1984) već zastario.

³⁹ Prepisku Ujevićevu s Danilom Čorkom kao i s drugim splitskim prijateljima prvi je put objavio uz uvodnu napomenu prof. Čiro Čulić pod naslovom »Umrijeti na moru« u *Mogućnostima* 1957, br. 2—4 (tekst ovoga pisma u br. 3, str. 234—235). Kako su autografi te korespondencije »navodno izgubljeni« (SD XIV, 653), preuzimam tu verziju, jer su se u kritičkom izdanju *Sabranih djela* Ujevićevih (SD XIV, 520—521) potkrale 4 tiskarske pogreške: *portulit* umjesto *portabit*, *partim* umjesto *pariter*, *anutis* umjesto *nautis*, *cantum* umjesto *canticum*, a izostavljen je i posljednji odjeljak pisma s prijevodom dvaju stihova na češki.

⁴⁰ Te su oznake očito promakle urednicima Ujevićevih *Sabranih djela*, koji ih u bilješkama u hrvatski prijevod Ujevićeva pisma izostavljaju (SD XIV, 654), kao što su i u objavljenom pismu izostavili češki postskriptum. Da nije bilo te nepažnje, kao i pogrešaka u prepisivanju, vjerujem da bi i hrvatski prijevod, od kojega bismo očekivali filološku vjernost, bio točniji i manje ishlten: Svim ribarima!

Radi se dakle o stihovima iz 47. odjeljka »Song of Myself«, koje, komparacije radi, donosim ovdje u izvornom obliku i u Ujevićevu hrvatskom prepjevju, objavljenome 1951:

If you would understand me go to the heights or water-shore,
The nearest gnat is an explanation, and a drop or motion of waves
a key,
The maul, the oar, the hand-saw, second my words.

No shutter'd room or school can commune with me,
But roughs and little children better than they.

The young mechanic is closest to me, he knows me well,
The woodman that takes his axe and jug with him shall take me
with him all day,
The farm-boy ploughing in the field feels good at the sound of
my voice,
In vessels that sail my words sail, I go with fishermen and
seamen and love them.⁴¹

Ako hoće da me razumiješ, dođi na visočine ili na obalu vode,
prvi komarac je objašnjenje, a kapljica ili bibanje talasa ključ,
malj, veslo, ručna pila potkrepljuju moje riječi.

Ni zatvorena soba ni škola ne može sa mnom razgovarati,
nego prostaci i dječica bolje od njih.

Ako me želiš shvatiti, tad dođi sa mnom u kršne planine ili na morske obale. Prvi će ti to objasniti komarac, pa prskanje vode ili kormilo pokrenuto valovima, zatim malj, veslo i grabežljiva zvijer.

Ja ne boravim u zatvorenoj sobi i ne čitam ništa sabrano; družim se s priprostim pukom, a najradije sa sitnom djecom. Neki mi je mladi radnik vrlo bliz, on me vrlo dobro poznaje. Gorštak koji nosi motiku i burence također me cijelog dana poslužuje vinom. Kolonov sluga koji ore njive raduje se mome glosu [sic!]. Odjekuju moje riječi nerazgovjetno na lađama kad se na njima razapnu jedra. Na taj način obično isplivim s ribarima i mornarima, te njih volim.

Kao što vidimo, u prijevodu imamo niz slobodno prevedenih riječi i sintagma (*montes altos* = kršne gore; *gutta aquae* = prskanje vode; *amphoram* = burence; *verba...navigant* = odjekuju riječi), netočno odabranih značenja pojedinih riječi (*lupus* = grabežljiva zvijer — ključ za upotrebljeno značenje daje sam Ujević u češkom tekstu »ručni pilka«; *dolabram* = motika — ovdje u značenju »sjekira«), nepravilno razriješenih konstrukcija (*primus culex explicatio fit* = prvi će ti to objasniti komarac, umjesto »prvi će ti komarac to objasniti«, tj. prvi na kojega naiđeš; *motus undarum clavus* = kormilo pokrenuto valovima, što bi odgovaralo konstrukciji *motus undis clavus* — o riječi *clavus* vidi dalje u tekstu), nepotrebnih (tad, neki) i bez veze sa smislom ubačenih umetaka (vinom, sabrano, nerazgovjetno).

No dok neke od tih prevodiocevih intervencija ne narušavaju bitno sam osnovni smisao teksta (npr. *Non cubiculum clausum nec schola mecum communicare potest* = Ja ne boravim u zatvorenoj sobi — umjesto »ni zatvorena soba ni škola ne mogu sa mnom saobraćati«), druge su daleko od njegove osnovne ideje, kao npr. *homo silvestris, qui dolabram et amphoram suam secum fert, me etiam totum diem portabit* = gorštak koji nosi motiku i burence također me cijelog dana poslužuje vinom — a zapravo se misli na čovjeka šume (točnije: drvosječu; o tome vidi dalje u tekstu), koji jednako kao što nosi sa sobom sjekiru i vrč (vjerojatnije za vodu ili s vodom nego s vinom, što je prevodiocu sugeriralo da upotrijebi riječ »burence«), nosit će i mene sa sobom (tj. u sebi), ili npr. *in navibus vela pandentibus verba mea pariter navigant* ne znači »odjekuju moje riječi nerazgovjetno na lađama kad se na njima razapnu jedra«, nego, da se slobodnije izrazim — moje riječi plove isto tako i na lađama razapetih jedara.

Ukratko, da se prevodilac zadovoljio filološki vjernom transpozicijom latinski korektna Ujevićeva teksta, ne bi bilo došlo do nesporazuma kakve na žalost nalazimo u ovakvu slobodnom prijevodu.

⁴¹ Navedeno prema Walt Whitman, *Leaves of Grass and Selected Prose*, New York, Rinehart Editions, 191960, str. 345. Ni u jednom poznatom mi izdanju dio koji Ujević prevodi ne odgovara 10. do 28. stihu 47. odjeljka.

Mladi ručni radnik je najbliže meni, on me dobro pozna,
goranin koji uzima sjekiru i vrč sa sobom, on će me ponijeti
sa sobom cijeli dan,
majurski pomoćnik koji ore na polju osjeća se dobro na zvuk
mojega glasa,
na brodovima što jedre, jedre i moje riječi, ja plovim s ribarima
i moreplovcima i ljubim njih.

(SD, V, 183)

Kako je došlo do toga teksta i zašto ga je Ujević uputio Danilu Čorku (1903—73), nećaku pjesnika Rikarda Katalinića-Jeretova? Ličnost toga čovjeka, odvjetka ugledne veletrgovačke splitske obitelji, ali bohema bez trgovačkih sklonosti, prijatelja mnogih književnika⁴² i umjetnika, strastvenoga ribiča, svojevrsnoga splitskog ordinala,⁴³ upoznao je Ujević najprije preko pisama još 1935, a zbližio se s njime za svoga splitskog boravka (1937—1940), kada su zajedno s društvom provodili večeri u »Kolimbatović-baru«, a danju često odlazili i sami Čorkovim čamcem na more. U njemu je, kako kaže Žeželj, Ujević vidio »suvremenog i slobodnjačkog Odiseja, don Quijotea i don Juana, nemirna duha, koji mu je privržen bez ikakva interesa, po svom spontanom altruizmu.«⁴⁴, a s njime se nakon rata nastavio dopisivati sve do smrti (posljednje pismo uputio mu je 2. studenoga 1955), obavještavajući ga o svojim boljkama i poslovima, obnavljajući sjećanja na splitske dane i prijatelje. Nije dakle čudno što se prevodeći Whitmana i njegove stihove:

Ako hoćeš da me razumiješ, dođi na visočine ili na obalu vode,

na brodovima što jedre, jedre i moje riječi, ja plovim s ribarima
i moreplovcima i ljubim njih.

Ujević prisjetio i zaljubljenika mora Danila te uputio njemu i »piscatoribus omnibus« poslanicu s Whitmanovim stihovima na latinskom jeziku.⁴⁵

Dopisujući se s Čorkom Ujević se i prije znao služiti stranim jezicima, no dok njegova pisma na engleskom ili španjolskom⁴⁶ sadrže i stanovitih većih (engleska) ili manjih (španjolska) pogrešaka, Ujevićev je latinski pravilan, tečan i svečan, a sam prijevod, iako je u prozi,

⁴² Prema informaciji koju mi je dao prof. Ciro Čulić, koji je osobno poznao Čorka, on je posjedovao bogatu korespondenciju i s drugim istaknutim piscima, npr. sa Salvatoreom Quasimodom.

⁴³ Sam je Čorak sebe ovako ocrtao u šaljivoj silueti što ju je Tinu poslao 15. II 1951: »Danilo? Chi non lo conosce? E dire veramente: invano, tutto il palazzo Diocleziano: Danilo un spilungone, un poco poltrone, un chiacchierone e buon-tempone. Sempre in strada. Libri in tasca, giornali in mano, parla in slavo ed in veneziano. Sa tutto, vede tutto, conosce tutti, ma fà un vero Cinema — Pathé! Aveva tutti i mali, dai cali ai geloni, a passato tutte le operazioni. Cala le braghe — fa veder le piaghe! Danilo, lama fina, ha passato la quarantina ma sempre in gamba come alla ventina. Figura qua, figura là, Danilo qua, Danilo là! Danilo per tutta la città.« (Usp. M. Žeželj, o. c., str. 326).

⁴⁴ M. Žeželj, o. c., str. 325)

⁴⁵ Latinski je Ujević učio kroz svih 8 razreda srednje škole i dobivao za svoje znanje bolje ocjene (pohvalno) nego iz poznavanja živih stranih jezika, a na Filozofskom fakultetu u Zagrebu studirao je, ili bar upisivao, 5 semestara i klasičnu filologiju. Kao prevodilac iskoristio ga je, koliko mi je poznato, samo jednom, i to u svom prepjevju Baudelaireove pjesme »Franciscæ meae laudes« (»Moje hvale imenu Franciske«, *Hrvatska revija*, VIII/1935, br. 8, str. 402, SD II, str. 161).

⁴⁶ Dopisujući se s Čorkom, Ujević se i prije znao služiti drugim jezicima — engleskim 24. III i 11. IV 1947 (SD XIV, 515—516) i španjolskim 1. V i 13. VI 1947. (SD XIV, 516), ali nema nijednoga pisma gdje se, kao u ovom slučaju, služi istodobno s četiri jezika.

»gotovo je filološki vjeran, do u detalje precizan, jezično korektan, pjesnički uspio.«⁴⁷ Isti bismo sud mogli donijeti i o njegovu hrvatskom preplevu, nastalu vjerojatno nekako u isto vrijeme, pa ću se u daljnjem izlaganju osvrtni usporedno na oba Ujevićeva teksta, i to prvenstveno na odstupanja od originala koja oni sadrže.

Najviše relevantnih mjesta nalazimo u prva tri stiha, pa ćemo ih stoga ovdje i ponoviti:

If you would understand me go to the heights or water-shore,
The nearest gnat is an explanation, and a drop or motion of waves
a key,
The maul, the oar, the hand-saw, second my words.

Ako hoćeš da me razumiješ, dođi na visočine ili na obalu vode,
prvi komarac je objašnjenje, a kapljica ili bibanje talasa ključ,
malj, veslo, ručna pila potkrepljuju moje riječi.

Si vis me intelligere, mecum venias in montes altos vel ad litora
maris;
primus culex explicatio fit, et aquae gutta sive motus undarum
clavus;
malleus, remus atque lupus verba mea confirmant.

U prvome stihu imamo doslovan hrvatski prijevod Whitmana, dok je na latinskome, koji zahtijeva konkretan izraz, *water-shore* zamijenjeno u *ad litora maris*, što odgovara i duhu latinskoga jezika, za koji Ujević pokazuje fin osjećaj, i samomu kontekstu, jer Čorak živi na moru, ribari po moru, uz njega je Ujević intenzivno doživljavao more, a čitav je latinski tekst i interpoliran u pismo stoga što Ujević zavidi Čorku na njegovim ribarskim idilama. Drugi je stih opet u hrvatskome točno i pjesnički uspješno preveden (dapače, »bibanje talasa« poetskiji je izraz od *motion of waves*), dok u latinskome tekstu imamo ovdje jedini primjer odstupanja od točnoga smisla riječi, tj. englesko *key* (ključ, rješanje) prevedeno je s *clavus* (klin, kormilo), umjesto s *clavis* (ključ); mogla bih sada ovdje razvezati cijelu teoriju o tome kako je Ujević nizom asocijacija vezanih uz Čorka i njegovo ribarenje svjesno promijenio ključ u kormilo, koje bi se metaforički također moglo shvatiti kao svojevrsan putokaz, no bojim se da bi to sve bilo pomalo nategnuto, a radi se najvjerojatnije ili o pogrešci prepisivača ili o *lapsusu calami* samoga Ujevića, koji je mislio na *clavis*, a napisao *clavus*. Treći pak navedeni stih — u kojem Whitman preko raznih alata nagovještava kategorije ljudi koji su mu bliski i kojima je on blizak — točno preveden i na hrvatski i na latinski, pokazuje nam i više nego solidno Ujevićevo poznavanje latinskoga kao i savjesnost i ozbiljnost s kojima on u to doba prilazi prevodilačkomu poslu, iako ga još i danas bije glas aljkava prevodioca.⁴⁸ U dokaz tomu ističem riječ *hand-saw*, »ručna pila«, koju

⁴⁷ Ovdje citiram sud prof. Branimira Glavičića, klasičnoga filologa i poznatoga našeg prevodioca latinske poezije, s kojim sam detaljno proanalizirala Ujevićev latinski prijevod, te bih mu željela i ovom prilikom zahvaliti na uloženu trudu.

⁴⁸ Taj je glas unekoliko opravdan samo uz njegove ranije prijevode, iako se ni tada nije radilo o običnoj nemarnosti, već o oscilacijama ovisnima o njegovu raspoloženju ili o svjesnim »poboljšavanjima« originala. Citirat ću ovdje riječi iz neobjavljenih sjećanja tipkačice Marije Šustić, kojoj je »ne sjećam se točno da li 1949. ili 1950. godine« Ujević »počeo diktirati prijevode iz svojih bilježnica« (str. 7), a među autorima čija joj je djela diktirao, spominje i »Whitmana« (sic! str. 9): »Tin mi nikad nije diktirao tekst iz knjige u mašinu«, piše Marija Šustić, »već je prijevod ispisivao u bilježnice s linijama, zatim je kod diktata držao na stolu rastvorenu knjigu originala i, letimice, kontrolirao nije li negdje što ispustio, tražeći katkada pogodniju riječ prijevoda ili ljepšu stilsku formulaciju čitave reče-

Ujević ne prevodi sa *serra* = *pila*, već traži i nalazi precizniji termin, *lupus*, riječ koja osim vuka i grabežljive zvijeri uopće označuje i ručnu pilu.⁴⁹ Budući da je to značenje riječi *lupus* poznato samo stručnjacima, moglo je dovesti u zabunu i Danila Čorka, pa mislim da je upravo iz toga razloga Ujević u vidu postskriptuma dodao češki prijevod (»Kladivo, veslo, ručni pilka...«), što nam opet nabacuje mogućnost da se Ujević pri prevodenju Whitmana služio i prijevodima na druge strane jezike, pa tako i na češki.⁵⁰

U daljnjem tekstu nalazimo istu težnju k preciznosti, koja ponekad dovodi i do upotrebe pomalo izvještačenih sintagmi u hrvatskome, kao kada *the young mechanic* prevodi s »mladi ručni radnik«, ili *the farm-boy* s »majurski pomoćnik« (prirodnije bi zvučalo da je rekao jednostavno »zanatlija« ili čak »mehaničar«, kao i »seljački sluga« ili »nadmničar«), dok su latinski izrazi *operarius* i *servus coloni* stilski i semantički adekvatni; to se ne bi moglo reći za riječ *woodman*, koju prevodi na latinski s polivalentnom sintagmom *homo silvestris*, »šumski čovjek«, na hrvatski neadekvatnim izrazom »goranin«, a radi se naprosto o osnovnom značenju te riječi, tj. o drvosječi.

I konačno, u posljednjem stihu prevedenoga odlomka

in vessels that sail my words sail, I go with fishermen and seamen
and love them

na brodovima što jedre, jedre i moje riječi, ja plovim s ribarima
i moreplovcima i ljubim njih

in navibus vela pendentibus verba mea partier navigant; cum poscatoribus
et nautis ita ingredior eosque amo

Ujević je pokazao svu vrsnoću svoga prevoditeljstva te je stvarno i »poboljšao« Whitmanov tekst — što naglasivši zaključni ton upotrebom semantički jačih, punijih glagola od bezličnoga Whitmanova *I go* (plovim, *ingredior*), što pojačavši, bar u hrvatskom prepjevju, doživljaj krepčine i muškosti Whitmanova teksta i izraza virtuoznom aliteracijom glasa *r*, koji je i u čitavom tekstu dominantan suglasnik,⁵¹ da bi u posljednjem

nice. Ponekad je ispuštao ili dodavao neku riječ koja mu je tog časa pala na um ili se učihla vjernija izrazu originala. Zapisivao je tu novu riječ olovkom u bilježnici iznad precrtane koja mu se nije sviđala.« (Tekst Marije Šušić »Uspomeni Tina Ujevića«, napisan na molbu gl. urednika SD Dragutina Tadijanovića, pohranjen je u Zavodu za književnost i teatrologiju JAZU.)

Na žalost, iako u Ujevićevoj ostavštini imamo sačuvane mnoge takve bilježnice s objavljenim i neobjavljenim prijevodima, rukopise Whitmanovih prijevoda nisam uspjela pronaći.

⁴⁹ Takav je termin mogao naći jedino u velikim rječnicima latinskoga jezika što donose i tehničku terminologiju (kakav je npr. Gaffiotov, koji za *lupus* donosi značenja — loup; espèce de poisson; espèce d'araignée; croc, grappin; petite scie à main); poznato je, a i sama se sjećam toga iz doba kad sam se 1953. zaposlila u Sveučilišnoj i nacionalnoj knjižnici u Zagrebu, kako je Tin tamo gotovo svakodnevno navraćao, uzajmljivao knjige (u ostavštini imamo sačuvano stotinjak prijavnica iz 50-ih godina) te sate i sate provodio u tzv. »Maloj čitaonici«, listajući enciklopedije i rječnike.

⁵⁰ Sam Ujević nije nikada prevodio s češkoga, njegovo znanje toga jezika moglo je biti samo pasivno (ne zaboravimo da su kulturne veze s Češkom bile vrlo žive u doba njegove mladosti, a turističke u vrijeme njegovih kasnijih boravaka na moru 1929—30. i 1937—40), i svakako nedovoljno za korektan češki tekst, pa stoga pretpostavljam da tu citira neki češki prijevod Whitmana.

stavku napustio tu robusnu aliteraciju, usporio ritam, kliznuo u asonancu i u tako istaknutom završnom akordu izrazio i osnovnu misao čitavoga tog pjesničkoga teksta — i ljubim njih.

* * *

Oba u ovom napisu obrađena nesamostalna, tj. fragmentarna i interpolirana Ujevićeva prijevoda iz »Song of Myself« osebujna su svaki na svoj način, i nijedan ne bi ulazio u standardni korpus prevodilačke djelatnosti Ujevićeve, ali nesumnjivo sačinjavaju integralni dio Ujevićeva stvaralačkog opusa i svjedoče o dubokoj srodnosti dvojice velikih i izvornih pjesnika, bohema, slobodara i osamljenika, dvojice pjesnika koji su pjevali na raznim kontinentima i u razna vremena, ali su oba u svojim »pjesmama o sebi« pjevala o cijelome čovječanstvu.

Nevenka Košutić - Brozović: ABOUT TIN UJEVIĆ AND WALT WHITMAN
Two Ujević's translations

S u m m a r y

In her continuous research of the translations made by Tin Ujević (1891—1955), the greatest Croatian lyrical poet in the period between two wars and one of the key figures of all the Croatian literature of the 20th century, as well as the most important Croatian translator of Walt Whitman's poetry until today, the author discusses the fortune of Whitman's poetry in Croatia (filling in some gaps and correcting some research of the previous scholars) and talks about Ujević — Whitman relation in particular.

The author believes that Ujević's translations of Whitman, although made around 1950, are the result of long and intimate study of Whitman's poetry. The author analyses also two of Ujević's translations which escaped the attention of the previous scholars.

The first translation is a compilation of Whitman's verses which Ujević incorporated, by way of a French translation, in a article he wrote on Vivekananda in 1930. This translation is interesting primarily as Ujević's first translation of Whitman.

The other text which is a very accurate and successful translation of a piece from »Song of Myself« (47, 10-28) was published in Ujević's polyglot correspondence with Danilo Čorak in 1950. This translation deserves particular attention since it presents the first translation of Walt Whitman into classical Latin ever registered in the world until today.

⁵¹ Po učestalosti javljanja *r* dolazi na prvo mjesto (26x), a po prilici isto toliko često javljaju se i glasovi *n* (25x), *m* (24x), *j* (22x), dok svi ostali konsonanti daleko zaostaju; kada međutim uzmemo u obzir kakva je uloga sonanata *m* i *n* u morfološkoj i fonološkoj strukturi hrvatskoga jezika, te kakvo je mjesto sonanata uopće u relativnoj frekvenciji svih glasova, onda je vidljivo da učestalost svih likvidnih i nazalnih sonanata u ovom odjeljku premašuje uobičajene relacije, dok učestalost sonanta *r* daleko nadilazi njegovo mjesto na tabeli u Maretićevoj gramatici (*r* 5,79% : Maretić 3,88%, *n* 5,57% : M. 4,57%, *m* 5,34% : M. 3,67%, *l* 2,90% : M. 1,94%, *lj* 1,56% : M. 0,90%, *nj* 1,11% : M. 0,68%). Nesumnjivo je dakle da učestalost što slogotvornoga što neslogotvornog *r* ima svoju stilističku funkciju, pa su možda njome uvjetovana i neka leksička rješenja (npr. već spomenuti ne naj-sretniji prijevod *mechanic* — »ručni radnik«).